

APUNTS SOBRE LA MENDICITAT A LA BARCELONA DELS ANYS QUARANTA

MARCOS GARCÍA ROSSELLO. Oficina Permanent d'Atenció Social, Ajuntament de Barcelona

monografies

Antecedents de la mendicitat

La mendicitat té els seus orígens en la pobresa, un concepte relatiu que podem definir com la manca dels mitjans per subsistir. Aquesta necessitat presenta formes diferents segons les circumstàncies històriques: allò que en una determinada època pot ser considerat patrimoni de les classes poderoses pot arribar a convertir-se, amb el pas del temps, en una imperiosa necessitat.

Immertsos en una situació de pobresa, alguns individus es plantegen la subsistència a través de la caritat de les classes poderoses, fins a arribar a convertir-se en veritables professionals de la mendicitat. A través dels temps ens han arribat nombrosos testimonis de l'existència de pidolaires i *picaros*, i en alguns casos ens confirmen l'existència d'organitzacions dedicades exclusivament a aquesta activitat. Podem esmentar, com a exemple, la famosa *Cour des miracles*, que des de París organitzava la mendicitat de tota França: constituïda com un sòlid estat, el seu cap, el *Grand Coesre*, nomenava delegats a les províncies, als quals atorgava poders i zones d'influència; es recaptaven impostos i s'ensenyava als nouvinguts com s'havia de captar.

Ley de Vagos y Maleantes

La societat, tradicionalment, ha considerat lloable l'exercici de la caritat, però ha reaccionat contra les persones que la rebien. S'ha tendit més aviat a

reprimir la mendicitat que a propiciar la reinserció social d'aquest col·lectiu. Una mostra destacada d'aquesta tendència és la *Ley de Vagos y Maleantes*, de 4 d'agost de 1933, i els projectes que es presentaren per a la seva aprovació. L'article 2n del capítol 1r d'aquesta llei, en el qual s'especifiquen les persones que resten sotmeses a les seves prescripcions, diu:

"Podrán ser declarados en estado peligroso, y sometidos a las medidas de seguridad de la presente ley:

1º- Los vagos habituales.

2º.- Los rufianes y proxenetas.

3º- Los que no justifiquen la posesión o procedencia del dinero o efectos que se hallaren en su poder o que hubieren entregado a otros para su inversión o custodia.

4º- Los mendigos profesionales y los que vivan de la mendicidad ajena o exploten a menores de edad, a enfermos mentales o a lisiados.

5º- Los que exploten juegos prohibidos ..."

La situació a la Barcelona dels anys quaranta

L'actuació de les autoritats

Els quaranta van ser una època conflictiva, ja que el nostre país sortia d'una espantosa guerra civil i Europa es trobava una altra vegada en guerra. La pobresa, doncs, s'agreujava, hi havia restriccions del consum i una manca gairebé total de mitjans de subsistència. Era també una època de racionament i estra-

perlo en què es recorria sovint a la picaresca per tal de paliar la situació.

La misèria va produir un augment considerable de la mendicitat, uns l'exercien per autèntica necessitat i uns altres s'hi dedicaven com a mitjà estable i definitiu de vida.

José Esteban Vilaró ens ofereix un exemple d'aquesta situació en el seu llibre *Un mundo insospechado en Barcelona*, en el qual es pot llegir una entrevista amb un dels clients habituals del bar Rancho Grande, situat al carrer de les Tàpies. L'autor pregunta a un dels tertulians per què no busca feina, i aquest li contesta: "¿ Un empleo? Usted no sabe lo que es eso... ¿Qué me van a dar...? Me pongo, un suponer, de portero en una fábrica. A muy bien pagar, me darán veinte duros semanales... ¡Eso me lo gano yo en un par de horas apostado en la puerta del mercado del Ninot!".

D'exemples com aquest en podríem trobar una infinitat. Vénen a confirmar que una part de les persones que es dedicaven a la mendicitat, si el negoci no hagués estat rendible, s'haguessin dedicat a altres ocupacions.

Davant d'aquesta situació, les autoritats aplicaven mesures repressives inspirades en la *Ley de Vagos y Maleantes*, que es reflecteixen en les *Ordenanzas Municipales* de 1947, i també exercien el paternalisme. En cap cas hem pogut constatar que es portés a terme una tasca de reinserció efectiva, ja que totes les mesures anaven encaminades a aïllar aquesta població de la resta de ciutadans.

El governador civil, D. Bartolomé Barba

Trobem una mostra del tipus d'actuació paternalista en el governador civil D. Bartolomé Barba, que va prendre possessió del càrrec el 8 d'agost de 1945. Va optar per una política de tolerància, molt pròpia de l'època, exercida pels poderosos del moment, i que recull en el seu llibre *Dos años al frente del Gobierno Civil de Barcelona y varios ensayos*.

En una carta del Rdo. Fray Fulgencio, que regentava la leproseria d'Horta, adreçada al Sr. Gobernador Civil, es posa de manifest com l'església estava lligada al poder governamental, amb les lloances a la visita que el governador va fer a l'establiment. El paternalisme oficial també era molt present a la premsa, que lloava les qualitats cristianes de les autoritats quan aquestes visitaven els malalts de lepra, les coves de Montjuïc o les barraques de La Mina. Si això passava, a més, en dates tan principals i de cors oberts com són les festes de Nadal, quedava ben palès el sacrifici de la principal autoritat civil, visitant i donant almoines als necessitats i miserables de la ciutat. D. Bartolomé Barba ens diu, textualment, en el seu llibre: "al visitar personalmente los lugares más pobres y miserables de la ciudad, dejé en manos que se tendían a mi paso, a través de dos años sucesivos, no menos de seis millones de pesetas".

El més important, per a les autoritats, no eren aquests milions repartits, el que comptava era establir el contacte

amb el poble, recollit "casualment" per les càmares de la premsa, i transmetre'ls l'alè del cap de l'Estat. La recompensa pels seus sacrificis l'obtenia el governador quan escoltava com els seus beneficiaris cridaven quatre paraules: "Viva España! Viva Franco!".

Es comprèn que el curt període en què va ostentar el càrrec, uns dos anys, fos insuficient per resoldre tantes necessitats urgents, però li va quedar la satisfacció d'haver solucionat l'assistència espiritual. Gràcies a la catequesi, un gran nombre de nens i nenes van ser batejats i van fer la primera comunió, en un solemne acte presidit pel senyor governador i la seva filla.

La comissaria de beneficència

Al mateix temps que el governador portava a terme la seva política de paternalisme personal, es duia a terme també una política de repressió, dificultada per la restricció de carburant, amb batudes als carrers de Barcelona per detectar i detenir els individus que exercien la mendicitat.

Aquestes accions repressives es coordinaven des de la comissaria de beneficència, situada en aquella època al carrer del Carme i que posteriorment es va traslladar al carrer Cervelló (actualment Floristes de la Rambla), per acabar, en la seva última etapa, ocupant una part dels locals de l'Alberg Municipal, situat al carrer Valldonzella, 20. Al costat de la comissaria es va instal·lar un centre de despollissament, ja que llavors la ciutat

patia una plaga de l'anomenat "poll verd", i molts dels captaires que es recollien en les batudes en tenien.

El *rondín* de la mendicitat

Des de la comissaria es cursaven les ordres d'actuació per als components de la guàrdia urbana que integraven l'anomenat *rondín*, comandat pel sergent Rivera, un home dinàmic i previngut que dominava els misteris dels baixos fons de la ciutat i que era reverenciat i temut. Els indigents i captaires anomenaven el sergent amb el malnom de *el grabao*, perquè la seva cara era marcada per les seqüeles de la verola.

En el seu llibre, José Esteban Vilaró ens ofereix una descripció detallada de les peripècies del *rondín* a l'hora de detectar i detenir els captaires que actuaven a diferents punts de la ciutat, unes actuacions que eren recriminades pel públic present.

Una vegada acomplert el circuit que s'havia establert, *la piojosa*, nom donat al furgó que utilitzava la guàrdia urbana per recollir els indigents i els captaires en les seves rondes, es dirigia a la comissaria de beneficència, a on se'ls identificava i s'anotava la incidència com a falta greu al llibre de registre del centre. Sovint al funcionari no li calia l'interrogatori per conèixer la filiació del retingut, ja que recordava els seus noms per haver-los inscrit freqüentment. Acabada la identificació i efectuades les oportunes anotacions, els subjectes eren conduïts als calabossos, mentre s'efectuava la classifi-

cació i distribució, que es feia de la manera següent:

- les persones grans passaven a l'Asil del Parc, situat al carrer Wellington;
- els adults professionals, a la Colònia Industrial de Ntra. Sra. del Port;
- els transeünts, als albergs municipals;
- la canalla a la Colònia Industrial de Ntra. Sra. del Port o al Tribunal Tutelar, segons el cas;
- les nenes, a l'Asil de la infància captaire;
- els que "accidentalment o de bona fe havien exercit la mendicitat", que de tant en tant en queia algun, sovint eren posats en llibertat després d'unes hores de retenció i una reprimenda.

A la comissaria de beneficència es tenia constància d'unes cinquanta mil persones. De l'estudi d'aquestes fitxes es desprenien dues dades significatives:

- el 80% dels captaires practicaven la mendicitat com a professionals,
- el 95% no eren originaris de Catalunya, provenien d'altres regions de l'Estat, principalment del Llevant.

Taula 1
Repressió de la mendicitat. Nombre de persones recollides a la via pública

	1946	1947	1948	1949
Homes	1.372	696	1.669	1.803
Dones	963	456	806	1.047
Nens	431	128	514	708
Nenes	323	94	240	364
Total	3.089	1.374	3.229	3.922

Font: *Estadística municipal*

El professional de la mendicitat fuig de les petites poblacions i va cap a les grans aglomeracions urbanes: Barcelona és, per a ells, la meta somniada. Als petits nuclis se'ls coneix de seguida, se'ls assenyala, se sap on viuen, d'on provenen i on gasten els diners que recullen, quasi sempre les tavernes. A les grans ciutats no els costa gens viure d'incògnit, canviar de sector quan ja el tenen prou explotat, amagar-se dels agents de l'autoritat i, en moments de crisi, deixar-se agafar i que els ingressin una temporada en un centre, on els netegin, els canviïn de roba, els alimentin i es puguin recuperar. Després, no els serà difícil sortir-ne. S'han detectat moltíssims casos d'indigents que es presentaven voluntàriament a la comissaria de beneficència a sol·licitar l'ingrés, quan estaven passant una mala temporada.

Entre els que exercien la mendicitat de manera *professional* hi havia algunes tipologies que apareixien sovint a la literatura de l'època: hi trobem la *cofradía del muñón*, formada per captaires mutilats; els *caballeros mendigos*, generalment personatges vinguts a menys que mantenien unes formes pròpies del seu estrat social; els simuladors de malalties; i la mendicitat infantil en les seves múltiples manifestacions.

Els centres d'assistència i repressió

Tal com indicàvem anteriorment, hi havia diferents centres en els quals s'in-

ternava els indigents i les persones que exercien la mendicitat a la nostra ciutat. En aquests centres només es practicava la beneficència pura i simple, i s'oferia als usuaris uns serveis mínims, més de cara a cobrir les necessitats puntuals que a eradicar el problema.

A l'època que ens ocupa tres eren principalment els centres que les autoritats barcelonines dedicaven a l'assistència i la repressió d'indigents i captaires: l'Asil del Parc, la Colònia Industrial de Ntra. Sra. del Port i l'Alberg de Transeünts.

Paral·lelament amb aquests centres funcionaven els serveis de menjadors benèfics i repatriacions.

L'accés a aquests centres i serveis es feia a través de la comissaria de beneficència.

L'Asil del Parc

En aquest centre eren internats i atesos els indigents i captaires d'edat avançada. Hi ingressaven per períodes de tres mesos però, no obstant això, s'hi acceptava una estada més perllongada o indefinida si així ho sol·licitava l'interessat i sempre que la disponibilitat del centre ho permetés.

Dues eren les fonts de procedència de les persones ingressades: la beneficència i la repressió de la mendicitat. Els acollits a la secció de beneficència eren gent sense família ni recursos, que quan arribaven a vells es trobaven sols i desamparats. Alguns col·laboraven, segons les seves possibilitats, en els dife-

Taula 2
Població acollida a l'Asil Municipal del Parc

	1946	1947	1948	1949
Homes	223	189	177	188
Dones	315	309	314	330
Menors	1	-	-	3
Totals	539	498	491	521

Font: *Estadística municipal*

Taula 3
Mitjana diària de persones acollides a la Colònia Industrial Ntra. Sra. del Port

1946	771
1947	706
1948	677
1949	813

Font: *Estadística municipal*

rents serveis que oferia el centre i d'aquesta manera obtenien una petita remuneració i certes prebendes.

Les persones que provenien de la repressió de la mendicitat rarament acceptaven aquestes condicions, l'únic que desitjaven era complir els dies d'arrest imposat i sortir-ne tan de pressa com fos possible. De vegades fins i tot es fugaven.

L'asil tenia capacitat per acollir unes sis-cents persones dels dos sexes, que eren ateses per les religioses de la Sagrada Família.

Qui conegui l'edifici, que avui està dedicat a altres funcions, ni que sigui per fora, pot fer-se una idea de les condicions en què es trobaven les persones asilades. Situat al número 48 del carrer Wellington, fou construït per acollir la cisterna que alimentava d'aigua les ins-

tal.lacions del parc de la Ciutadella i, pensat com a pavelló de l'exposició internacional de 1988, en acabar-se aquesta va ser transformat en asil. Sota la cisterna que es troba al terrat hi havia els dormitoris i altres dependències. Hem de suposar que no devia pas ser el lloc més idoni per acollir persones que patien les xacres pròpies de l'edat.

La Colònia Industrial de Ntra. Sra. del Port

Amb aquest nom altisonant, es trobava situada a la part Sud de la ciutat, gairebé als afores, darrera la muntanya de Montjuïc. Amb una capacitat per a nou-cents persones, tenia com a principal missió ser el centre de reclusió per a indigents i captaires.

A més d'aquesta funció també feia d'asil per a la infància, que hi ingressaven amb la conformitat de pares o tutors. L'ingrés d'aquests nens se sol·licitava a la mateixa comissaria de beneficència. La seva fama de centre de mala reputació repercutia em la població infantil que hi residia. La disciplina s'imposava de forma general, sense distinció de grups. Les normes de règim intern eren les mateixes per a tothom.

Aquestes golfes de la ciutat recollien tota classe de gent, dels dos sexes. Mensualment hi ingressaven unes dues-cents persones, les mateixes que en sortien. L'ocupació era plena. No hi havia indigent o captaire que no conegués el centre i la majoria hi havien estat reclosos una infinitat de vegades.

La seva llunyania del nucli urbà impedia, en molts casos, rebre visites i notícies de l'exterior, amb la qual cosa l'estada al centre es feia, per a alguns, insuportable. Contràriament a l'Asil del Parc, les dificultats per evadir-se eren grans.

Si la vida al centre no era fàcil per a ningú, molt menys per a la població infantil. L'ensenyament dels infants era exercit, en molts casos, pels propis reclusos que sabessin les quatre regles i poca cosa més.

La fam, com en general passava aquells anys, mai no acabaven de treure-se-la de sobre, com tampoc el fred. L'escalf humà no existia. Les malalties, sobretot les de la pell, estaven a l'ordre del dia, ningú no s'escapava de la tinya, la sarna, etc.

Abans de l'any 1936 el centre comptava amb tallers propis de diferents oficis, i el seu nom venia d'aquest fet. Aquests tallers eren perquè la població reclusa treballés i es capacités en feines que els servís, una vegada acabat el període d'internament, per aconseguir una rehabilitació plena. Però la gran majoria dels "clients" tornaven una vegada i una altra.

Els tallers van ser destruïts els primers dies de la guerra civil per exreclusos del centre que van desfogar el seu odi vers la institució, aprofitant aquells moments de confusió. Durant els anys quaranta, l'escassetat de mitjans econòmics va impedir que els tallers tornessin a funcionar.

El centre era el final d'un trajecte de circuit tancat que començava al carrer,

Taula 4
Alberg nocturn de Valldonzella

	1946	1947	1948	1949
Total d'estades	26.374	30.519	34.824	35.525

Font: *Estadística municipal*

Taula 5
Servei de repatriacions

	1946	1947	1948	1949
Amb ferrocarril	695	573	678	780
Per via marítima	20	8	41	13
Total	715	581	719	793

Font: *Estadística municipal*

per tornar a seguir, una vegada i una altra, el mateix itinerari.

L' Alberg de transeünts

Aquest centre tenia la missió d'oferir recer, durant la nit, a totes les persones que, per manca de mitjans econòmics, no tenien domicili.

A començaments del segle XIX l'Ajuntament de Barcelona va començar a adonar-se de la necessitat social d'aquests tipus de centres i en va crear algun, en diferents etapes. Fins llavors aquesta tasca havia estat encarregada a les ordres religioses. Abans de 1936 l'Ajuntament comptava amb tres centres, que estaven ubicats al carrer del Cid, el Mercat de Santa Catalina i el carrer Calàbria, els dos primers destinats a les dones i el tercer als homes. Durant la guerra civil van quedar bastant danyats, sobretot els primers, per la qual cosa a princi-

pis dels anys quaranta es va pensar a concentrar-los en un de sol que reunís millors condicions. Per a aquesta finalitat es va crear, de nova planta, l'Alberg Municipal, al número 20 del carrer Valldonzella, amb una capacitat per a unes 250 places distribuïdes en quatre dormitoris, dos per als homes i dos per a les dones i la canalla. L'edifici comptava amb tota mena d'avenços propis de l'època: vestidors, dutxes, tren de bugaderia i desinfecció, etc.

Per poder disfrutar dels serveis que oferia el centre calien les corresponents targetes que facilitava la comissaria de beneficència. Aquestes targetes es donaven per a un període de set dies consecutius renovable per uns altres set dies, i durant sis mesos no es podien tornar a sol·licitar.

El règim de permanència era obert, ja que s'hi ingressava de forma voluntària, i només funcionava les nits, de les vuit del vespre a les vuit del matí, amb normes bastant estrictes que es trobaven recollides en les *Ordenanzas Municipales* de 1947. Una d'aquestes normes establia l'obligatorietat de la desinfecció i la neteja diària i això feia que molts possibles usuaris no demanessin acolliment i, en els casos que es feia la sol·licitud per desconeixement d'aquesta norma, arribat el moment de l'ingrés es feien enrera.

Menjadors benèfics

Paral·lelament als centres descrits, funcionava un servei de menjadors en els

quals es donava dinar i sopar a les persones que pernctaven a l'alberg i a d'altres que, tot i tenir domicili, acreditaven la necessitat.

Aquest servei es proporcionava en els locals de l'Asil del Parc, i per obtenir els seus beneficis s'havien de sol·licitar les corresponents targetes, amb unes característiques semblants a les de l'alberg, a la comissaria de beneficència. Aquestes targetes eren objecte del mercat negre, ja que alguns beneficiaris les venien, parcialment o totalment, a qui els en donés més diners.

Servei de repatriacions

La circumstància que la immensa majoria dels captaires i indigents no fossin naturals de Barcelona obligava a mantenir un servei de reexpedició a les seves províncies d'origen. Aquestes reexpedicions, tot i que en alguns casos se sol·licitaven de forma voluntària, en la seva majoria eren forçades.

Des de la comissaria de beneficència s'organitzaven expedicions a les diverses províncies de l'Estat. En molts casos, quan els funcionaris encarregats de la conducció retornaven a Barcelona, es trobaven amb persones que havien estat expedides el viatge anterior. Havien retornat abans que ells.

Per a molts indigents i captaires aquest servei els permetia viatjar de franc per tota la geografia espanyola, recorrent totes les províncies i en cada una demanar assistència. Un cop consumides les possibilitats d'assistència en una deter-

minada població es desplaçaven de franc a una altra i tornaven a començar.

A finals de la dècada i principis dels anys cinquanta, l'allau d'immigrants que intentaven establir-se a la nostra ciutat va ser tan considerable que va obligar a les autoritats a establir controls a les entrades de la ciutat i les estacions de tren. Els immigrants que no podien acreditar un lloc de treball o uns familiars que els acollissin, eren internats a l'espera de la

repatriació. Donat que la capacitat dels centres d'internament era insuficient per acollir-los a tots, es va habilitar l'antic pavelló de Missions, de l'Exposició Universal de 1929, per a aquesta finalitat.

Bibliografia

- Ayuntamiento de Barcelona. *Ordenanzas Municipales - Título VIII (Beneficencia)*, Ayuntamiento de Barcelona, Barcelona, 1947.
- Barba, Bartolomé. *Dos años al frente del Gobierno Civil de Barcelona y varios ensayos*.
- Esteban Vilaró, José. *Un mundo insospechado en Barcelona*, Ayuntamiento de Barcelona, Barcelona, 1945.
- Jiménez de Asúa, Luis. *Ley de Vagos y Maleantes*, Reus-Madrid, 1934.
- Roviralta, R. *Los problemas de asistencia social en la nueva España*, 1937.

Traducció: Jaume Capsada